

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՆՈՐՈԾՅԱ ՊԱՅՔԱՐՈՒՄ
ԱՐՑԱԼՆԻ ՄԱՅՐ ԲՈՒՀԻ ԴԵՐԻ ՄԱՍԻՆ*

Միեր Հարությունյան

Ամեն մի կայացած բարձրագույն ուսումնական հաստատության առաջնահերթ գործառնություններից են ինչպես ժողովրդական տնտեսության, կրթության, գիտության ու մշակույթի և պետության կյանքում կարևոր նշանակություն ունեցող այլ ոլորտների համար մասնագետներ պատրաստելը, այնպես էլ ազգային գաղափարախոսության ձևավորմանը, հասարակական գիտակցության աճին, իսկ հարկ եղած դեպքում նաև հայրենի պետության պաշտպանության գործին ըստ ամենայնի նպաստելը և, մեր պարագայում՝ հանուն ժողովրդի ազատության ու անկախության մղվող պայքարին անմնացորդ մասնակցելը: Այս տեսակետից, Արցախի մայր բուհը գտնվեց իր կոչման բարձրության վրա և հիշարժան ձեռնարկումներով հարստացրեց ազատագրական պայքարի տարեգրության էջերը:

Ազգային ազատագրական պայքարի նորօրյա փուլին Արցախի մայր բուհի մասնակցության, դասախոսական և ուսանողական անձնակազմերի հայրենանվեր գործունեության մասին վերջին տարիներին լույս են տեսել որոշակի հրապարակումներ, որոնք այսօր ստացել են սկզբնաղբյուրային նշանակություն՝ թեմայի համապարփակ ուսումնասիրության համար: ԱրՊՀ պաշտոնաթերթում Շարժման 10-ամյակի առթիվ տպագրվել են մի շարք նյութեր, որոնցից կարելի է առանձնացնել Ս. Խանյանի [1], Լ. Գրիգորյանի [2] հրապարակումները: Պատմության ամբիոնի դասախոս Ռ. Բալայանի հրապարակման մեջ ներկայացված են ուսանողների մասնակցության առանձին դրվագները [3]: Թեմայի ուսումնասիրությունն իր շարունակությունն է գտել դեպքերի մասնակից-պատմաբանի այլ հրապարակումներում [4]: Ուշագրավ տեղեկություններ կան Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտի նախկին ռեկտոր Սերգեյ Սարգսյանի հոդվածում [5]:

Մայր բուհի անձնակազմի մասնակցության հետաքրքիր մանրամասներ կարելի է գտնել Հ. Աբրահամյանի գրքում [6], որը, մասամբ, սկզբնաղբյուրային նշանակություն ունի խնդրո առարկա թեմայի գիտական ուսումնասիրության համար:

ԱրՊՀ ուսանողների սխրանքը բացահայտելու և նրանց հիշատակը հավերժացնելու կոչված առաջին ամբողջական ժողովածուի [7] հրատարակումը նաև հետապնդել է երկրորդ վերամշակված հրատարակությունը նախապատրաստելու համար անհրաժեշտ հիմքեր ստեղծելու նպատակ: Դրան հաջորդել են երկու կոլեկտիվ մենագրություններ, որոնցում խնդրո առարկա թեման հետագա լրամշակման ու որոշակի մակարդակի է հասցվել [8]:

Շարժմանն ուսանողության մասնակցության վերաբերյալ նյութեր կան նաև պարբերական մամուլում [9]:

Ուսանողության մասնակցությունը Արցախյան պատերազմին առանձին ակնարկային հոդվածի նյութ է դարձել ազատագրական պայքարին նվիրված հանրագիտաբանում [10]:

*Հոդվածն ընդունվել է 05.12.2014:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել ՄՄՀ պատմության ամբիոնը:

Հնորիակալ աշխատանք է կատարել Լեռնային Ղարաբաղի պետական համալսարանի առաջին ռեկտոր Արպատ Ավանեսյանը [11], ով Արցախում համալսարանի ստեղծումը համարում է ազատագրական պայքարի նվաճումներից և ՀՀ բարձրագույն կրթության համակարգի մեջ Արցախի համապատասխան ոլորտի ներառման կարևոր քայլերից մեկը:

Տողերիս հեղինակը թեմայի առանձին հիմնահարցերի անդրադարձել է նաև առանձին հոդվածներով ու զեկուցումներով [12]:

Խնդրո առարկա թեմայի վերաբերյալ հրապարակումներ կան նաև Արցախյան ազատագրական պայքարին և, մասնավորապես, նահատակներին նվիրված գրքերում ու ժողովածուներում հղումներով:

Ադրբեջանական ԽՍՀ–ի կողմից Լեռնային Ղարաբաղում վարվող խտրական քաղաքականության պատճառով այնպես է ստացվել, որ Արցախում բարձրագույն ուսումնական հաստատություն բացելը հենց սկզբից քաղաքականացվել է: Ադրբեջանցի բռնադատիչներն անգամ դա էին ուզում ծառայեցնել Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդագրական-ազգագրական կազմը հոգուտ ադրբեջանցիների փոխելու տասնամյակներ տևած քաղաքականությանը: Այդ մասին ահա թա ինչ է վկայում Ժամանակակիցը. «1969 թ. Հ. Ալիևի ծրագրով որոշվեց Բաքվի Վ. Ի. Լենինի անվան պետական մանկավարժական ինստիտուտի հայկական բաժինը փակել, տեղափոխել Ստեփանակերտ, բացել մասնաճյուղ՝ երեք բաժիններով. հայկական, ադրբեջանական, ռուսական: Փաստորեն նշանակում էր հայակերտ Բաքվից օտարել հայոց լեզուն, Ղարաբաղում հիմքեր ստեղծել ադրբեջաներենի մասսայականացման եւ ազերի մտավորականության խիտ բանակ ունենալու համար [13]»: Այսպիսով՝ 1932 թվականից Բաքվում գործող ԱՊՄԻ հայկական բաժինը 1969 թ. տեղափոխվեց Ստեփանակերտ: 1973 թ. մասնաճյուղի առաջին՝ 132 շրջանավարտների թողարկման տարում այն ձեռք բերեց առանձին բուհի՝ Ստեփանակերտի պետական մանկավարժական ինստիտուտի կարգավիճակ [14]:

Խորհրդային Ադրբեջանի բռնատիրության պայմաններում ստեփանակերտյան բուհում կրթություն էր ստանում հիմնականում մեր մարզի երիտասարդության սերունդը: Ուժեղ վերահսկողության պայմաններում այդ տարիներին մարզի մտավորականության դարբնոցում անթելված մնում էին ազատագրական պայքարի կայծերը, որոնք բռնկվեցին ԽՍՀՄ-ում վերակառուցման ուղղույթի որդեգրումից ի վեր: Հասարակության մեջ տեղի ունեցող խմորումներն իրենց զգայուն արտահայտություններն ու դրսևորումները գտան Ստեփանակերտի բուհում: Ազատագրական պայքարի գաղափարներով տարվեցին ուսանողները, որոնք գաղտնաբար իրենց ջանքերն էին գործադրում գաղափարաքարոզչական ու կազմակերպական աշխատանքների ուղղությամբ:

Իրականությունն են արտացոլում հետևյալ տողերը, որոնք վերաբերում են նաև Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտին. «Խորհրդային վարչակարգի պայմաններում Արցախի դպրոցը կարողանում էր ոչ միայն աշակերտներին տալ անհրաժեշտ գիտելիքներ ու որակյալ կրթություն, այլև նրանց դաստիարակում էր ջերմ հայրենասիրության և իր ժողովրդի նկատմամբ անսահման նվիրվածության ազգային վեհ գաղափարներով: Եվ հենց այդ սերունդ էր, որ ուսերին վերցրեց Արցախյան ազատագրական պայքարի ու հայկական հայրենական պատերազմի ամբողջ բեռը, զենքը ձեռքին դիմակայեց Ադրբեջանի ռազմական ագրեսիային և ուժերի՝ ոչ իր օգտին, հարաբերակցության պայմաններում հաղթեց գոյապայքարում, խաղաղութ-

յուն բերեց արցախահայությանը և պատերազմի բովուժ կերտեց Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը» [15]:

Դեռևս 1986 թ. ապրիլից ընդհատակում գործող «Արցախական միության» աշխատանքներին մասնակցում էին ուսանողներ, որոնք պայքարի փորձ ձեռք բերեցին ու ազատագրական պայքերի կրողներ դարձան՝ հետագայում ստանձնելով ուսանողության կազմակերպման, գաղափարական կողմնորոշման և իրենց հետևից տանելու առաքելությունը:

Դասախոսական կազմին շարժմանը ներգրավելու համար հարկ եղավ որոշակի աշխատանք տանել: Լ. Գրիգորյանի վկայությամբ՝ երբ իր գործընկերներին ևս պայքարի մեջ ընդգրկելու հանձնարարություն ստացավ, արդեն բուհում երկար ժամանակ տարակուսում էր՝ ո՞ւմ մոտենալ: Իսկ թե ինչու, պարզաբանում է Լ. Գրիգորյանը. «Հիմա, երբ ամեն ինչ վաղուց հետևում է մնացել, շատ դյուրին կարող է թվալ այդ ամենը, սակայն, այն ժամանակ միանգամայն այլ էր մթնոլորտը: Աշխատում էինք ադրբեջանական բաժնի հետ՝ կողք կողքի, և մեր որոշ դասախոսների մեջ շատ պինդ էր նստած «քիթվայությունը»: (Կար նաև աշխատանքը կորցնելու և աշալուրջ հարևանների մատնությամբ ՊԱԿ-ի հետապնդումներին ենթարկվելու վտանգը. - Մ. Հ.): Նախընտրեցի դիմել առավել վստահություն ներշնչող գործընկերներին: Զգուշորեն բացատրեցի, թե ինչն ինչոց է: Եվ ի զարմանս ինձ, ոմանք կտրականապես հրաժարվեցին, ոմանք քաղաքավարությամբ մերժեցին, մտերմաբար խորհուրդ տալով, որ հեռու մնամ նման բաներից, որի(որոնց) վերջը բանտախուցն է: ... Համլետ Գրիգորյանն ու Համլետ Մովսիսյանը ոչ միայն սիրահոժար ստորագրեցին իրենց պարզված թուղթը, այլև, հավանորեն ինձ ավելի գոտեպնդելու համար, նույնիսկ կատակեցին. «Որ դու կին տեղովդ այդ վտանգավոր գործը քեզ վրա ես վերցրել, մենք մեր տղամարդ տեղներովս ինչու՞ պիտի վախենանք ստորագրելուց» [16]:

1988թ. փետրվարին, երբ արցախահայությունը ոտքի ելավ մայր Հայաստանի հետ վերամիավորվելու պահանջով, Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտի հայկական բաժնին հակադրվեց ադրբեջանականը: Ս. Խանյանի վկայությամբ՝ ադրբեջանցի դասախոսները համախմբվեցին ինստիտուտի ուսումնական և գիտական աշխատանքների գծով պրոռեկտոր Ն. Կուլիկի շուրջը: Նա ստեղծել էր «Գորշ գայլեր»-ի խումբ: Նրանք բացեիքաց դիմում էին հայ դասախոսներին. «Եթե չեք ցանկանում մնալ Ադրբեջանի կազմում, կարող եք թողնել Ղարաբաղը և հեռանալ»: Ադրբեջանցի դասախոսները մեկնում էին Ադդամ, Ֆիզուլի, Զաբրայիլ, Կուբաթլու, Լաչին, Եվլախ, Բարդա, Միրբաշիր, Քյալբաջար և թուրք բնակչությանը հրահրում հայերի դեմ, կոչ անում զինվելու [17]:

Բնականաբար, պայքարի ելած հարազատ ժողովրդի գաղափարական ուղղորդումից անմասն չէր մնում նաեւ Ստեփանակերտի բուհի դասախոսական կազմը, հատկապես՝ նրա քաղաքականապես առավել ակտիվ մասը: Բավական է հիշել, որ 1988 թ. փետրվարի 13-ի առաջին հանրահավաքը, որն առանց ուսանողության ակտիվ մասնակցության դժվար է պատկերացնել, բացել է մանկավարժական ինստիտուտի դասախոս Գրիգորի Աֆանասյանը: Իսկ երբ ԼՂԻՄ մարզխորհրդի արտահերթ նստաշրջանը փետրվարի 20-ին ընդունեց պատմական որոշումը, որը դարձավ ընդհատակից Շարժման դուրս գալու և համաժողովրդական պայքարի ծավալման ազդակը, «մանկավարժական ինստիտուտի պրոֆեսորադասախոսական ողջ կազմը դարձավ մեր ժողովրդի գաղափարաքաղաքական խոսափողը [18]»:

1988-ի փետրվարի 27-29-ին Սումգայիթում հայերի ցեղասպանությունը ցնցեց համայն հայությանը, այդ թվում և մեր բուհի հայկական բաժնի դասախոսներին և ու-

սաննողներին: Լարված իրավիճակում աղբբեջանցի դասախոսների և ուսանողների անբարտալան պահվածքը, պատժողի և հաղթողի ցուցադրական կեցվածքը խորացնում էին թշնամանքը: Այլևս հնարավոր չէր շարունակել երկու բաժինների համատեղ աշխատանքը: Կոմկուսի մարզային կոմիտեի կամակատար ղեկավարների և ՊԱԿ-ի աշխատակիցների՝ ժողովուրդների «լենինյան բարեկամության» մասին չդադարող հիշեցումները ծաղր էին թվում: Իրենց այցելություններով հայ դասախոսներին ծանծրացնում էին հատկապես ՊԱԿ-ի ղեկավար և հատուկ աշխատակիցները: Պնդերեսորեն հաճախելով ինստիտուտ՝ նրանք կադապարված խրատներ էին կարդում դալիժում հավաքված դասախոսական կազմի գլխին և միակողմանիորեն հայերին մեղադրում «դաշնակցական ազգայնամոլական գաղափարախոսությամբ վարակվելու, ազգամիջյան թշնամանք սերմանելու» մեջ: Միաժամանակ հանգիստ չէին տալիս Աղբբեջանի կառավարող շրջանները՝ իրենց տարաբնույթ իրահանգներով ու կարգադրություններով էլ ավելի խորացնելով հակասությունները: Այս ամենը կոչվում էր գաղափարական մշակում: Աղբբեջանի խորհրդային ու կուսակցական պաշտոնյաներին թվում էր, թե իրենց զավգակություններով կհաջողեն տարհանոգել ազատագրական պայքարի դրոշ պարգած ժողովրդի մտավորականությանը: Արցախահայ մտավորականության զգալի մասը իր մտավոր ու կազմակերպական ունակություններն ի սպաս դրեց աղբբեջանական բռնատիրությունից ազատագրվելու պայքարին:

Տարերքի մեջ էր ուսանողությունը: Այն աստիճանաբար դառնում էր պայքարի շարժիչ ուժերից մեկը: Ուսանողության գործողությունները համակարգելու և ջանքերը համախմբելու նպատակով Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտում ստեղծվեցին ընդհատակյա կազմակերպություններ և միություններ, որոնք գաղափարաբարոզչական եռանդուն աշխատանք էին ծավալել: Պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի մի շարք ներկայացուցիչներ աջակցում և խրախուսում էին քաղաքականապես ակտիվ երիտասարդներին: ԽՍՀՄ տարբեր վայրերից, հատկապես Մոսկվայից, Լենինգրադից թղթակիցներ էին գործուղվում Արցախ, ովքեր, նախնական գաղափարական մշակման ենթարկվելով Բաքվում, հիմնականում միակողմանիորեն, խորհրդային Միության կայսերապետական շահերի ու աղբբեջանական նենգախոխումների շրջանակներում էին ներկայացնում Արցախում տեղի ունեցող իրադարձությունները: Նրանք Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտում նախ հանդիպում էին տխրահեռակ պրոռեկտոր Ն. Կուլիևի, կուսբյուրոյի քարտուղար Բ. Ֆարաջովի և աղբբեջանցի մյուս դասախոսների հետ: Ապա նրանց շուրթերից առնելով «ակադեմիկոս» Ջ. Բունյաթովի և նրա սաների մոգոնած կեղծիքները՝ աղբբեջանական քարոզչամեքենայի արտաթորանքը ջանադրաբար հասցնում էին խորհրդային Միության բազմամիլիոն ընթերցողներին՝ ձևավորելով հասարակական խեղաթյուրված կարծիք Արցախի և նրա ազգաբնակչության ազատագրական պայքարի մասին:

Ճշմարտությունը հանրության լայն խավերին ու ԽՍՀՄ ղեկավարներին հասցնելու համար հորդաց դասախոսների հեռագրերի ու նամակների հոսքը Մոսկվա, այնուհետև հրապարակվեցին նրանց թղթակցություններն ու հոդվածները «խորհրդային Ղարաբաղ» և այլ պարբերականներում: Ժամանակին օրագրային գրառումներ կատարած դասախոս Լ. Գրիգորյանի վկայությամբ Սեդա Ղազանչյանն այն «եզակի դասախոսներից էր, որ իր ողջ աշխատավարձը օգտագործում էր՝ հեռագրեր հղելով Գորբաչովին»[19]: Կարելի է նշել Հ. Գրիգորյանի, Ա. Մխիթարյանի և Լ. Գրիգորյանի հրապարակումը մարզային թերթի 1988 թ. մարտի 18-ի համարում, Ս. Ղազարյանի և

Ս. Խանյանի բողոք-մամակը ադրբեջանցի վայ-գիտնականներից մեկի գրքի հանդի-րավի կարևորման դեմ և այլն:

Ուսանողներին և դասախոսներին ավելի ու ավելի հաճախ կարելի էր տեսնել հանրահալվաքներում ու ցույցերում: Բուհից առաջին հեռագիրը Գորբաչովին, ըստ Լ. Գրիգորյանի, ուղարկվել էր 200 ուսանողների ստորագրությամբ [20]: Ղասախոսներ Հ. Գրիգորյանի, Գ. Աֆանասյանի, Ա. Մխիթարյանի, Հ. Մովսիսյանի, Ս. Ղադայանի, Կ. Արամյանի, Ռ. Բալայանի, Շ. Աբրահամյանի, Ս. Ղազանջյանի, Լ. Գրիգորյանի, Ս. Խանյանի և ուրիշների բովանդակալից ելույթներում հիմնավորվում էին արցախահա-յության պայքարի արդարացիությունն ու անշրջելիությունը:

Հայ դասախոսները, ովքեր հստակ պատկերացնում էին իրենց անելիքները, ըստ ժամանակակցի, ծրագրել էին.

1. կազմակերպել ուսանողության մասնակցությունը շքերթներին և հանրահա-վաքներին.

2. կապեր ստեղծել Ատեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտի և Հայաս-տանի բուհերի ուսանողության միջև՝ ազատագրական պայքարին ակտիվորեն մաս-նակցելու նպատակով.

3. հանդես գալ հանրահալվաքներում, Ստեփանակերտ ժամանած քաղաքական և հասարակական գործիչների առջև՝ շարժման պատճառների և նպատակների վե-րաբերյալ.

4. գրավոր պատասխանել ադրբեջանցի վայ-պատմաբանների և գրողների ստահող ելույթներին՝ Արցախը ադրբեջանական-ալբանական տարածք հայտարա-րելու, հայկական նյութական և հոգևոր մշակույթի հուշարձանները սեփականելու դեմ.

5. հեռագրեր և նամակներ հղել ԽՍՀՄ Կենտկոմ, ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդ, ԽՍՀՄ նախարարների խորհուրդ և այլ ատյաններ.

6. պատրաստել պայքարի բովանդակությանը վերաբերող կարգախոսներ, լո-գունգներ, տողացույցներ: (Այդ աշխատանքը կատարում էր նկարիչ Լ. Ղալայանը).

7. անհրաժեշտության դեպքում կազմակերպել դասադուլներ, նստացույցեր, հա-ցադուլներ.

8. պատրաստ լինել դիմակայելու թշնամու ոտնձգություններին եւ հարձակումնե-րին.

9. մասնակցել ժողովրդական բանագնացությանը Մոսկվա [21]:

Պատահական չէ, որ 1988-ի մայիսի 2-ին Արցախից Մոսկվա մեկնած բանագ-նացների կազմում ընդգրկված էին մեր բուհի դասախոսներ Հ. Գրիգորյանը, Ա. Մխի-թարյանը և Լ. Ղալայանը:

Ադրբեջանի ղեկավար շրջանները ձգտում էին ամրապնդելու ադրբեջանցիների դիրքերը Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտում և պարապմունքները համատեղ շարունակելու անվան տակ 1988-ի ապրիլ ամսվա սկզբին Շուշիից, Ադ-դամից և այլ շրջկենտրոններից հատուկ ավտոբուսներով Ստեփանակերտ տեղա-փոխեցին ադրբեջանական բաժնի ուսանողներին: Ղրանով Բաքուն հույս ուներ հա-կակշիռ ստեղծել հայ ուսանողությանը և խոչնդոտել նրա ակտիվության դրսևորում-ները:

Սակայն մայիսի սկզբներին իրավիճակը մարզում վերստին սրվեց: Շուշի քաղա-քից հայ բնակչությունը, մահվան սպառնալիքի տակ, բռնատեղահանվեց իր ծննդա-վայրից: Ստեփանակերտում անարդար վերաբերմունքից ու հարևանների կամայա-կանություններից վրդովված ցուցարարները պատասխան քայլերի դիմեցին: 150-ից

ավելի ստեփանակերտցի երիտասարդներ մտան ինստիտուտ, միացան հայ ուսանողներին և անվտանգության նկատառումներով առաջարկեցին ադրբեջանցի ուսանողներին խաղաղությամբ ազատել բուիր: Դա թերևս միակ ուղին էր ադրբեջանցիների նոր սադրանքներից խուսափելու համար: Հայ երիտասարդները հանդես բերեցին զսպվածություն ու վճռականություն, որից քար էին կտրել անգամ ՊԱԿ-ի աշխատակիցները: Ադրբեջանական ԽՍՀ իշխանությունները, մոսկովյան հովանավորների հետ միասին նման առիթներ էին որոնում Ստեփանակերտի բուիր փակելու համար, ինչը նրանց հաշվարկներով, կթուլացներ Արցախյան շարժման գաղափարական ներուժը: Ընդ որում, իհարկե, ոչ պատահականորեն, ադրբեջանական բաժինը մնաց փոթորկվող Արցախում՝ տեղափոխվելով Շուշի, իսկ հայկական բաժինը հեռացվեց Շարժման կիզակետից, 1988-ի նոյեմբերի սկզբին տեղափոխվելով Վանաձոր (Կիրովական):

Դեպքերի ընթացքը ցույց էր տալիս զինված ինքնապաշտպանության անխուսափելիությունը, որովհետև Ադրբեջանական ԽՍՀ ղեկավարների ռազմատենչ հայտարարությունները, հայ բնակչության բնատեղահանությունները և անմեղ մարդկանց արյունահեղությունը, դաժան շրջափակումը արդեն իսկ պատերազմի ազդանշաններ էին: Ուսանողությունն ընդհատակում քայլեր էր ձեռնարկում զինված կամավորական ջոկատ ստեղծելու ուղղությամբ, որոնք ուղիղ համեմատական էին դեպքերի աստիճանական զարգացմանը և, իհարկե, զինված ինքնապաշտպանության անհրաժեշտության ու անխուսափելիության մեջ մարդկանց(մինչև իսկ ուսանողության լայն շրջաններին) համոզելու հաջողությանը: Ուսանող ակտիվիստ Ալիկ Սարգսյանի վկայությամբ՝ 1988 թ. աշնանը ուսանողական միջավայրում արդեն ձևավորվել էր մի քանի հոգուց բաղկացած մարտական միջուկ, ովքեր, անհրաժեշտության դեպքում, պատրաստ էին զենք վերցնելու, սակայն դեռևս լուծված չէր զենքի ու զինամթերքի հարցը: Այդ ջոկատը վերջնական ու կայուն կերպով կազմավորվեց, երբ ուսանողությունը տեղափոխվեց Վանաձոր, ուր բարենպաստ պայմաններ կային կազմակերպչական աշխատանքներ տանելու համար: Ապագա ջոկատի կորիզը կազմող 6-7 երիտասարդները հասցրին ծանոթանալ Շարժման տեղական ակտիվիստների հետ իսկ երեկոներին Պոլիտեխնիկի մարզադահլիճում գաղտնի արևելյան մարզածներ պարապել, այսինքն՝ արդեն պատրաստվում էին առաջիկա մարտական առաջադրանքներին [22]:

Սպիտակի 1988 թ. դեկտեմբերի 7-ի երկրաշարժից կիսախարխուլ դարձավ Կիրովականի մանկավարժական ինստիտուտի շենքը: Այլևս նախկին ՍՄԻ-ի կոլեկտիվի մնալն այնտեղ անհնարին էր: Դասախոսների և ուսանողների մեծամասնությունը դեկտեմբերի 8-ին վերադարձավ Ստեփանակերտ: Շարժման ակտիվիստ ուսանողները կամավոր մեկնեցին աղետի գոտի և օգնության ձեռք մեկնեցին աղետյալ հայրենակիցներին:

ԼՂԻՄ կառավարման հատուկ կոմիտեի ղեկավար Ա. Վոլսկին ստեղծված կացությունից ելքը համարեց Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտը Կիրովականի պետական մանկավարժական ինստիտուտի բաժանմունքի վերափոխելը: Այդ քայլը պետք է դիտարկել Արցախի արտադրական ձեռնարկությունները և մշակութային հիմնարկները Ադրբեջանական ԽՍՀ ենթակայությունից հանելու և Հայկական ԽՍՀ ենթակայությանը հանձնելու այն ուղղությամբ համատեքստում, որը փորձում էր իրականացնել ԼՂԻՄ հատուկ կառավարման կոմիտեն:

Աղետալի երկրաշարժի, շրջափակման, ադրբեջանցիների չդադարող ահաբեկչությունների և լարված քաղաքական իրադրության պայմաններում ԿՄԻ Ստեփանա-

կերտի բաժանմունքը շարունակում էր մասնագետների ամենամյա թողարկումը: Այսպես՝ 1987-1988 ուս. տարում թողարկվել է 266 մասնագետ, 1988-1989-ին՝ 229, 1989-1990-ին՝ 260, 1990-1991-ին՝ 239, 1991-1992-ին՝ 146 [23]:

1989 թ. գարնանը ձեռնարկվեցին ուսանողությանը կազմակերպելու և ջանքերը համախմբելու քայլեր: Դրա համար անհրաժեշտ էին միավորող գաղափար և ծրագրված ու նպատակաուղղված գործելակերպ, որը կանոնակարգված պիտի լիներ կանոնադրությամբ: Այդ խնդիրը լուծելու համար հիմնադրվեց Հայոց ընկերավարական արցախական կուսակցությունը (ՀԸԱԿ), որը առաջադրել էր ռազմաքաղաքական խնդիրներ: Ակտիվիստ ուսանողները 1988-ի մարտ ամսում երդվեցին ԱԸԿ-ի Ծրագրի, Կանոնադրության, զենքի և եռագույն դրոշի վրա: Դա, փաստորեն, դարձավ նրանց գինվորական ու կուսակցական երդումը:

Կուսակցության շարքերն ընդլայնելու նպատակով գաղափարական աշխատանք ծավալվեց ուսանողության շրջանում: Ուսանող-ակտիվիստները գործում էին շատ զգույշ՝ ՊԱԿ-ի լրտեսներից գաղտնի մնալու և պատահական մարդկանցից զերծ մնալու նպատակով: Իսկ ընտրությունը կատարվում էր խիստ չափանիշներով: Մի քանի ամիս անց արդեն ԿՄԻ Ստեփանակերտի բաժանմունքում զգալի էր ընդհատակյա կազմակերպության աշխատանքը: ԱԸԿ-ի հետքերը թաքցնելու նպատակով որոշվում է ստեղծել երիտասարդական կազմակերպություն, որը կոչված էր նոր անդամներով համալրելու կուսակցությունը և փոխարինելու արդեն իսկ հեղինակազրկված կոմերիտմիությանը: Այդպես ստեղծվում է Արցախյան ուսանողաերիտասարդական միությունը (ԱՌԷՄ): Ակտիվիստ Ալիկ Սարգսյանի վկայությամբ՝ մինչև 1989 թ. աշունը ձևավորվել էր նաև ուսանողական «ջոկատը», որը դեռ գործունեություն չէր սկսել [24]:

Ուսանողական ջոկատի գործունեության սկիզբ կարելի է համարել 1989 թ. աշունը, երբ կապ հաստատելով Բերդաձորի ինքնապաշտպանության խորհրդի (ԲԻԽ) հետ, 10-15 մարդուց կազմված առանձին խմբերով, շինջոկատի պատրվակի տակ, ուսանողները 10-20 օրով մեկնում էին Բերդաձոր ու զինված հերթապահություն տանում ենթաշրջանի 4 գյուղերում: Այն ժամանակ մշտական հրամանատար չկար, այն ընտրվում էր առաջադրանքը կատարելուց առաջ, հենց առաջադրանքը կատարելու վայրում: Ընդհանուր հրամանատարը Արկադի Կարապետյանն էր, որի հետ համաձայնեցվում էր ամեն մի գործողություն, իսկ որոշում կայացնելիս հաշվի էր առնվում բոլոր մասնակիցների կարծիքը:

Գաղափարաքաղաքական գործունեությունից գատ՝ ուսանողները զբաղվում էին նաև պարտիզանական գործողություններով, ավելի հաճախ՝ զենքի ու զինամթերքի հայթայթում և տեղափոխում, դիվերսիոն գործողություններ սահմանամերձ բնակավայրերում, ուր նաև շփումների մեջ էին մտնում տեղի բնակիչների հետ՝ վստահելի մարդիկ գտնելու նպատակով:

Երբ 1990 թ. գարնան վերջին ռազմաքաղաքական գործունեություն վարող ուսանողները ավարտում էին բուհը, որոշեցին մի հաստատական, վստահելի մարդ թողնել տեղում՝ հանձնի ֆելիքս Գաբրիելյանի, ով պիտի շարունակեր աշխատանքներն ուսանողների հետ, իսկ իրենք՝ գնալ Արցախի շրջանները՝ տեղերում գործելու և ընդհատակյա կամավորական ջոկատներ ստեղծելու նպատակով: Ալիկ Սարգսյանն ու Արմեն Բաբայանը բուհն ավարտել էին, իսկ Միքե Բեգլարյանն ու Նորայր Դանիելյանը տեղափոխվեցին անհատական ուսուցման կարգի, որպեսզի միասին մեկնեին Մարտակերտի շրջան, որը, նրանց իսկ գնահատմամբ՝ Արցախյան շարժման թույլ օղակն էր, թեև մարզի ամենամեծ վարչատարածքային միավորն էր [25]: Ա. Բաբայա-

նը և Ն. Դանիելյանը գործում էին ներքին (հարթավայրային) գյուղերի, իսկ Ա. Սարգսյանն ու Մ. Բեգլարյանը վերին(լեռնային) գյուղերի ենթաշրջաններում: Միաժամանակ շրջիկ ջոկատով նրանք մարտական առաջադրանքներ էին կատարում Արցախի մյուս շրջաններում՝ հակառակորդին անպատիժ չթողնելու և ծայրամասային գյուղերի բնակիչներին հակառակորդի հարձակումներից պաշտպանելու նպատակով: 1990 թ. հոկտեմբերին ուսանողների ջոկատի մարտիկների մի մասը ձերբակալվեց Մարտակերտի շրջանի Քաջավան գյուղում:

1990թ. օգոստոսի 11-ին ՀՃԱԿ-ի աջ թևի հիմքի վրա Հ. Խաչատրյանի նախաձեռնությամբ հիմնադրվել է Հայ ազգայնականության ձախատ(ՀԱՃ) ռազմաքաղաքական կազմակերպությունը, որի գաղափարախոսության հիմքը Գարեգին Նժդեհի «Ցեղակրոն» ուսմունքի հիմնադրույթներն են: Կազմակերպության մեջ ընդգրկվել են մեծ թվով ուսանողներ, որոնք գաղափարաքաղաքական աշխատանքներից բացի(1990-91 թթ. հրատարակվել է «Ավետյաց Երկիր» թերթը) մասնակցել են նաև պաշտպանական ու ազատագրական մի շարք մարտական գործողությունների:

Շարժման հենց առաջին օրվանից գաղափարական պայքարի հորձանուտի մեջ էին կին դասախոսներից Ա. Մխիթարյանը, Լ. Գրիգորյանը, Ս. Ղազանչյանը և այլք: Նրանք ստորագրություններ էին հավաքում դասախոսներից, նամակներ և հեռագրեր էին հղում Մոսկվա՝ ի պաշտպանություն Արցախը մայր Հայաստանին վերամիավորելու: Մեր դասախոսները, ինչպես նշվեց, հանդես էին գալիս նաև պարբերական մամուլի էջերում:

Ադրբեջանական մամուլը հեղեղված էր Արցախի պատմությունը և Շարժման բուն էությունը խեղաթուրող ու ստահող հոդվածներով: Այսպես, 1988թ. փետրվարի 28-ի համարում «Բակինսկի ռաբոչի» թերթը տպագրել էր հայտարարություն այն մասին, որ պետական մրցանակի է ներկայացվել Դ. Ա. Ախունդովի «Ադրբեջանի հին և միջնադարյան ճարտարապետությունը» գիրքը: Դա մի «աշխատություն» էր, որտեղ հեղինակը ցինիկորեն ադրբեջանական է համարում պատմական Հայաստանի Ուտիք, Արցախ, Սյունիք նահանգների, Վայոց ձորի ճարտարապետական կոթողները, ոտնձգություններ է կատարում Ամարաս, Գանձասար, Դադիվանք և միջնադարյան այլ վանքերի ու եկեղեցիների հանդեպ:

Պատմաբան Ս. Դադայանը և գրականագետ Ս. Խանյանը գիտական հիմնավորումներով պատրաստեցին բողոք-նամակ և մի խումբ դասախոսների ստորագրությամբ հղեցին ԽՄԿԿ կենկոմի գիտության բաժին, ԽՍՀՄ ճարտարապետների միություն, Հայկական ԽՍՀ-ում ռուսերեն հրատարակվող «Կոմունիստ» թերթի խմբագրություն և ՀԽՍՀ գրողների միություն: Այդ նամակ-բաղոքը ինստիտուտի գիտնականների գաղափարական աշխատանքի խոսուն վկայություններից էր: Դ. Ա. Ախունդովի «աշխատությունը» ամենուրեք ենթարկվեց խիստ քննադատության և ընթերցող հասարակայնությունը հասու եղավ ադրբեջանցիների կողմից խլացվող ճշմարտությանն ու արդարությանը:

Իսկական գաղափարական ձախատամարտի վերածվեց 1988թ. ապրիլի 28-ի միջոցառումը: Ինստիտուտի կուրսյուրոյի քարտուղար Բ. Ֆարաջովի և բյուրոյի անդամ Ն. Կուլիևի պնդմամբ պետք է նշվեր Ադրբեջանում սովետական կարգերի հաստատման 68-րդ տարեդարձը: Դեռ մորմոքում էին սունգայիթյան ցեղասպանության վերքերը, դեռ մարդիկ ուշքի չէին եկել անամոթ հարևանների ոճրագործությունն ուրանալու ու փաստերը նենգափոխելու վարքից: Ցերեկոյթի ժամանակ գրականագետ Ս. Խանյանն իր զեկուցման մեջ, դասախոսներ Ս. Դադայանը, Շ. Աբրահամյանն իրենց ելույթներում զայրույթով նշեցին, որ Սունգայիթյան ջարդերը պետք է որակվեն

որպես ցեղասպանություն, որ այն սև բիծ է ադրբեջանական ժողովրդի պատմության մեջ: Սակայն, այդ ճշմարտացի գնահատականը «վրդովմունքով» ընդունեցին ադրբեջանցի դասախոսները և հեռացան դահլիճից: Ուրիշ ի՞նչ կարելի է սպասել իրենց մանկավարժ համարող այդ հանցագործներից, որոնց խորհրդով 1988-ի փետրվարի 28-ին, այսինքն՝ սունգայիթյան նախճիրի մոլեգին պահին ադրբեջանցի ուսանողուհիները ներկայացել էին դասի՝ վարսերին կարմիր ժապավենների փնջեր և ջարդել ու պատառոտել գրականության կաբինետի ցուցափեղկերը և հայ գրողների նկարները [26]:

Մեր ինստիտուտի հայ դասախոսների գաղափարական պայքարի կարևոր էջերից կարելի է համարել այն Ղիմումը, որ ուղարկվեց ԽՄԿԿ Կենտկոմի քաղբյուրոյին, ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահությանը, միութենական հանրապետությունների ԿԿ կենտկոմներին, Կուսակցության ՌԽՖՍՀ մարզային կոմիտեներին, ինքնավար հանրապետություններին և ինքնավար մարզերին: Ղիմումը որպես բողոք գրվել է ԽՄԿԿ Կենտկոմի քարտուղար Լիզաչովի սաղորիչ հայտարարության կապակցությամբ, որն արել է Ադրբեջանի ԿԿ կենտկոմի պլենումից հետո մարզկոմների և շրջկոմների հետ ունեցած հանդիպման ժամանակ: Նա հայտարարել էր, որ ԼՂԻՄ-ի հայերի պահանջը անլուծելի է, քանի որ այն կապված է «ադրբեջանական գործոնի» հետ: Դրանով, փաստորեն, Լիզաչովը արդարացնում էր սունգայիթյան ցեղասպանությունը և խրախուսում ադրբեջանցի մարդասպաններին: Ղիմումի պատրաստմանը մասնակցել են Հ. Գրիգորյանը, Ս. Ղադայանը, Ա. Մխիթարյանը, Կ. Արամյանը և Ս. Խանյանը: Ղիմումը կարդացվել և ընդունվել է Ստեփանակերտ քաղաքի Հաղթանակ (այժմ՝ Ազատության) հրապարակում 1988-ի մայիսի 28-ին տեղի ունեցած 30 հազարանոց հանրահավաքում: Նման բովանդակությամբ մի նամակ էլ մի քանի դասախոսների ստորագրությամբ ուղարկվել է ԽՄԿԿ գլխավոր քարտուղար Մ. Ս. Գարբաշովին:

Դեռևս արցախյան ազգային ազատագրական պայքարի նախօրեին ադրբեջանական մամուլը հաճախակի էր տպագրում Զ. Բունյաթովի ստահող հոդվածները Արցախի պատմության վերաբերյալ, որոնցում կեղծելով ճշմարիտ պատմությունը, նա ձգտում էր ապացուցելու, որ Արցախն իբրև ադրբեջանական հող է, որ հայերը տեղաբնիկ չեն, որ նրանք Ղարաբաղ են եկել 1826-1828թթ ռուս-պարսկական պատերազմից հետո: Անհրաժեշտ էր պատասխանել նաև պանթուրքիզմի այդ ոչ անհայտ գաղափարախոսին: Այդ գործը հանձն առան Ս. Ղադայանը և Ս. Խանյանը: 1989-ի մայիսի 23-ի համարում «խորհրդային Ղարաբաղ» թերթը տպագրեց «Ճշմարտությունը ամեն ինչից վեր է» վերտառությամբ ծավալուն հոդվածը: Այն արտատպվել է նաև «Советский Карабах» թերթում: Նրանում կարևոր փաստերի հիման վրա ներկայացվել է Արցախի հայաշունչ պատմության ընթացքը, Ադրբեջանի քաղաքական ուժերի և վայ-գիտնականների ոտնձգություններն ու զրպարտությունները երկրամասի հայ ազգաբնակչության հանդեպ, որի պատճառով էլ Արցախը ոտքի է ելել մայր Հայաստանին վերամիավորվելու պահանջով: Այնքան տեղին էր այդ հոդվածը, որ շատ չանցած, ադրբեջանական մամուլը վայնասուն բարձրացրեց հեղինակների դեմ՝ նրանց անվանելով «Ադրբեջանի պատմության զեղծարարներ և ռասիստներ»:

Բուհի կոլեկտիվի գաղափարաքաղաքական աննահանջ պայքարի տարեգրության փայլուն էջերից մեկը 1990թ. ապրիլի 24-ին 1915թ. Եղեռնի զոհերի հիշատակին կազմակերպված միջոցառումն էր: Պոլյանիչկո-սաֆոնովյան ռեժիմի հրահանգով քաղաքում արգելված էին հանրահավաքներն ու շքերթները: Սակայն Շարժման ակտիվ մասնակիցները գոնե Հայրենական պատերազմի զոհերին նվիրված հուշահա-

մալիի այցելելու և 1915-ի Եղեռնի զոհերի հիշատակը հարգելու թույլտվություն էին ստացել: Հ. Գրիգորյանի մտադրածամբ հուշահամալիրում, ռադիոկոմիտեի աշխատակիցների աջակցությամբ (նրանք տրամադրել էին բարձրախոսեր) տեղի ունեցավ հանրահավաք: Այն բացեց Հ. Գրիգորյանը, ապա ելույթներ ունեցան դասախոսներ Ռ. Բալայանը, Ա. Թովմասյանը, Ս. Խանյանը: Նրանց էին միացել բանաստեղծներ Գ. Գաբրիելյանը և Հ. Բեգլարյանը: Բանախոսները և՛ դատապարտում էին 1915-ի ցեղասպանությունը, և՛ կոչ անում ժողովրդին շարունակել պայքարը ադրբեջանական բռնատիրության դեմ:

Հենց նույն օրը նրանց կանչեցին քաղաքի պարետատուն, իսկ ապրիլի 26-ին հատուկ մեքենայով տարան Ստեփանակերտի պոմպակայան, որը վերածվել էր ժամանակավոր մեկուսարանի: Ս. Խանյանը նոր էր դուրս գրվել հիվանդանոցից, ուստի Հ. Գրիգորյանի և Ռ. Բալայանի պահանջով նրան ազատեցին՝ բավարարվելով 15-օրյա տնային կալանքով, իսկ մյուսներին որոշել էին ուղարկել Շուշիի բանտ: Ժողովրդի ճնշման տակ նախնական որոշումը տնային կալանքի փոխեցին նաև Ռ. Բալայանի, Գ. Գաբրիելյանի և Հ. Բեգլարյանի:

Ահա այսպես, Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտի կոլեկտիվը գաղափարական ճակատի առաջնագծում, պայքարի տարբեր ձևերով ու միջոցներով, մարտնչել է հանուն Արցախի անկախության և ազատության:

Շարժման թշնամիները, անձնագրային խստակարգի(ռեժիմի) ստուգման պատրվակով, ձերբակալում էին ակտիվիստներին, ահաբեկում կանանց ու երեխաներին: «Օդակ» ծածկանունով ռազմական գործողությամբ Գետաշենի ենթաշրջանում, Հադրութի ու Շուշիի շրջաններում տասնյակ բնակավայրեր հայաթափվեցին, խաղաղ բնակչությունը բռնատեղահանվեց Հայաստանի Հանրապետություն և այլուր: Արցախի ադրբեջանական բնակավայրերը վերածվեցին արդիական ռազմական տեխնիկայի, զենքի ու զինամթերքի, չվերահսկվող հարյուրավոր զինյալների հենակետերի: Եվ այսպես Ադրբեջանը պատերազմ սանձազերծեց Արցախի դեմ: Հայրենիքի պաշտպանության նպատակով ավելի քան 400 ուսանողներ և բազմաթիվ դասախոսներ մարտադաշտ ելան ու իրենց հայրենասիրական ու քաղաքացիական պարտքը կատարեցին... Ուսանողներն աչքի ընկան Բերդաձորի ենթաշրջանի, Հադրութի ու Շահումյանի շրջանների ծայրամասային գյուղերի պաշտպանության ընթացքում: Ուսանողներ Է. Բարսեղյանի, Լ. Կարապետյանի, Ի. Հասրաթյանի և այլոց անձնական օրինակն ու խիզախումները ոգեշնչման աղբյուր էին բազմաթիվ ազատամարտիկների համար, ովքեր տոգորվում էին անարգ թշնամուն ջախջախելու, Արցախի սահմաններից հետ շարտելու վճռականությամբ: Ուսանողներն առանձնահատուկ հակում ցուցաբերեցին դեպի ռազմական գործը, ինչի շնորհիվ նրանց հաջողվեց կարճ ժամանակամիջոցում ձեռք բերել ռազմական գերազանց գիտելիքներ, մարտական տեխնիկային տիրապետելու ունակություններ և, իհարկե, տարբեր ստորաբաժանումներ ղեկավարելու փորձ ու հմտություն: Նրանցից շատերը հետմահու արժանացել են կառավարական պարգևների ու մարտական շքանշանների:

ԼՂԻՄ կառավարման հատուկ կոմիտեի ղեկավար Ա. Վոլսկին ստեղծված կացությունից ելքը համարեց Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտը Կիրովականի պետական մանկավարժական ինստիտուտի բաժանմունքի վերափոխելը: Այդ քայլը պետք է դիտարկել Արցախի արտադրական ձեռնարկությունները և մշակութային հիմնարկները Ադրբեջանական ԽՍՀ ենթակայությունից հանելու և Հայկական ԽՍՀ ենթակայությանը հանձնելու այն քաղաքական ուղեգծի համատեքստում, որը փորձում էր իրականացնել ԼՂԻՄ հատուկ կառավարման կոմիտեն:

Աղետալի երկրաշարժի, շրջափակման, աղբբեջանցիների չդադարող ահաբեկ-չությունների և լարված քաղաքական իրադրության պայմաններում ԿՄԻ Ստեփանակերտի բաժանմունքը շարունակում էր մասնագետների ամենամյա թողարկումը:

Լեռնային Ղարաբաղի պետական համալսարանը հիմնադրվեց 1992 թ. հոկտեմբերին, որի պաշտոնական բացումը տեղի ունեցավ 1993 թ. մայիսի 10-ին:

Արցախում համալսարանի ստեղծումն իրավամբ համարվում է ազատագրական պայքարի նվաճումներից մեկը և կարելի է գնահատել որպես ՀՀ բարձրագույն կրթության համակարգի մեջ Արցախի համապատասխան ոլորտի ներառման կարևոր քայլ: Այն դարձավ արցախյան երիտասարդությանը համախմբող, գաղափարապես նախապատրաստող ու ազգօգուտ ջանքերը նպատակաուղղող կարևորագույն գիտակրթական հաստատություն, որի ներդրումը ազատագրական պայքարի նվաճումներում ու պետականակերտման գործընթացում ակնհայտ է:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Խանյան Ս., Արցախի պետական համալսարանը ազգային ազատագրական պայքարում: Տես «Արցախի համալսարան»(ԱրՊՀ պաշտոնաթերթ), փետրվար-մարտ, 1998: Նույնը տես՝ Ազգային-ազատագրական պայքարի թեժ օջախը, «ԱրՊՀ գիտական տեղեկագիր», N 2(15), Ստեփանակերտ, 2007, էջ 3-6:
2. Գրիգորյան Լ., Ընդհատակում..., Տես «Արցախի համալսարան», փետրվար-մարտ, 1998:
3. Բալայան Ռ., Արցախի գոյապայքարում մեր ուսանողներն են..., «ԱրՊՀ գիտական տեղեկագիր», N 1, Ստեփ., 1998, էջ 73-76:
4. Բալայան Ռ., ԱրՊՀ շրջանավարտների հայրենասիրական խիզախումները Արցախյան ազատամարտում, «Կրթությունը և գիտությունը Արցախում», N 5-6, Եր., 2005, էջ 126-131, նույնի՝ ԱրՊՀ մտավորականությունը և Արցախյան հերոսամարտը, «Կրթությունը և գիտությունը Արցախում», N 3-4, Եր., 2006, էջ 96-97:
5. Սարգսյան Ս., Ուսանողներն ու Արցախյան գոյամարտը: «Հայ զինվոր» (ՀՀ ՊՆ պաշտոնաթերթ), թիվ 31(336) 5-12 օգոստոս, 2000թ.:
6. Աբրահամյան Հ., Ճակատագրին ընդառաջ (Փաստավավերագրական ակնարկ), Եր., 2001:
7. Բալայան Վ. Ռ., Բալայան Ռ. Ա., Հարությունյան Մ. Ա., Հուշամատյան սխրանքի, Ստեփ., 2002:
8. Բալայան Վ., Բալայան Ռ., Հարությունյան Մ., Անկախության նվիրյալները: ԱրՊՀ ուսանողները Արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարի տարիներին, Եր., «Զանգակ-97», 2009, Բալայան Ռ., Սարումյան Ն., Հարությունյան Մ., Առստամյան Ա., ԱրՊՀ մասնակցությունը արցախյան ազատագրական պայքարին, Ստեփ., 2012:
9. Տես «Ապառաժ», N 3-4(80-81), 1-28 փետրվարի, 2003 թ., «Հայրենյաց պաշտպան», մարտ 2003 թ. և այլն:
10. Ուսանողությունը և ղարաբաղյան ազատագրական պատերազմը: Տես Ղարաբաղյան ազատագրական պատերազմ. 1988-1994: Հանրագիտարան մեկ հատորով, Հ. Այվազյանի խմբ., Եր., 2004, էջ 639-650:
11. Ավանեսյան Ա. Ս., ԼՂՊՀ (ԱրՊՀ). հայկական երկրորդ պետական համալսարան (1990-1994 թթ.), Ստեփ., 2008:

12. Հարությունյան Մ. Ա., ԱրՊՀ-ն Արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարի տարիներին, ԱրՊՀ գիտական ընթերցումներ/ Ձեկուցումների հիմնա-դրույթներ 20-21 ապրիլի 2009: Եր., «Զանգակ-97», 2009, 6-8, Հարությունյան Մ. Ա., Արցախի մայր բուհի ուսանողությունը հայրենիքի պաշտպանության դիրքերում, «Խաղաղ Կովկասը՝ տարածաշրջանի զարգացման գործոն»։ ԼՂՀ և ՀՀ անկախությանը նվիրված միջազգային գիտաժողովի նյութեր, Եր., 2011, էջ 235-244:
13. Խանյան Ս., Արցախի պետական համալսարանը ազգային ազատագրական պայքարում: Տես «Արցախի համալսարան», փետրվար-մարտ, 1998:
14. Տես Կրթությունը, մշակույթը և սպորտը Արցախում(տպագրված է ԼՂՀ կրթության, մշակույթի և սպորտի աշխատողների առաջին համագումարի առթիվ), Եր., 2006, էջ 74:
15. Հարությունյան Բ., Աթայան Կ., Առաջաբան: Տես Կրթությունը Արցախում 405-2005 թթ., Եր., 2005, էջ 5:
16. Գրիգորյան Լ., Արցախի պետական համալսարանը՝ Արցախյան շարժման գաղափարաքաղաքական կենտրոն, «Հայրենյաց պաշտպան» (ԱՊՎ միության պաշտոնաթերթ), մարտ 2003, էջ 3-4:
17. Խանյան Ս. Ա., Ազգային-ազատագրական պայքարի թեժ օջախը, «ԱրՊՀ գիտական տեղեկագիր», N 2(15), էջ 3:
18. Գրիգորյան Լ., Արցախի պետական համալսարանը՝ Արցախյան շարժման գաղափարաքաղաքական կենտրոն, «Հայրենյաց պաշտպան», մարտ 2003, էջ 8:
19. Նույն տեղում:
20. Նույն տեղում, էջ 3:
21. Խանյան Ս. , Ազգային-ազատագրական պայքարի թեժ օջախը: «ԱրՊՀ գիտական տեղեկագիր», N 2(15), էջ 4:
22. Տես «Կաճառ» գիտական կենտրոնի արխիվ, գործ 18, թ. 1, եր. ա:
23. Խանյան Ս., Ազգային-ազատագրական պայքարի թեժ օջախը, «ԱրՊՀ գիտական տեղեկագիր», N 2(15), էջ 5:
24. Տես «Կաճառ» գիտական կենտրոնի արխիվ, գործ 18, թ. 1, եր. ա:
25. Նույն տեղում:
26. Խանյան Ս., Ազգային-ազատագրական պայքարի թեժ օջախը, «ԱրՊՀ գիտական տեղեկագիր», N 2(15), էջ 5:

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

Ազգային ազատագրական նորոթյա պայքարում Արցախի մայր բուհի դերի մասին

Միեր Հարությունյան

Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտի կոլեկտիվը գաղափարական ճակատի առաջնագծում, պայքարի տարբեր ձևերով ու միջոցներով, մարտնչել է հանուն Արցախի անկախության և ազատության:

Ուսանողության գործողությունները համակարգելու և ջանքերը համախմբելու նպատակով ինստիտուտում ստեղծվեցին ընդհատակյա կազմակերպություններ և միություններ, որոնք գաղափարաքարոզչական եռանդուն աշխատանք էին ծավալել:

Հայրենիքի պաշտպանության նպատակով ավելի քան 400 ուսանողներ և բազմաթիվ դասախոսներ մարտադաշտ ելան ու իրենց հայրենասիրական ու քաղաքացիական պարտքը կատարեցին, նրանցից շուրջ յոթ տասնյակ նվիրյալներ՝ իրենց կյանքի գնով...

Քանախի բառեր՝ Արցախյան շարժում, բուհ, Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտ, գաղափարական պայքար, ինքնապաշտպանության ուժեր, ռազմական գործ, պրոֆեսորադասախոսական կազմ:

РЕЗЮМЕ

Роль вуза Арцаха в национально-освободительной борьбе Мгер Арутюнян

Коллектив Степанакертского пединститута на передовой линии идеологического фронта боролся за независимость и свободу Арцаха разными способами.

Для того чтобы объединить усилия и систематизировать действия студенчества, в институте были созданы подпольные сообщества и объединения, которые проводили активную идеологическую работу.

Для защиты родины более 400 студентов и многие преподаватели отправились на поле боя, чтобы отдать свой гражданский долг родине, 70 из которых – ценой собственной жизни.

Ключевые слова: Арцахское движение, вуз, Степанакертский пединститут, идеологическая борьба, оборонительные меры, военное дело, профессорско-преподавательский состав

SUMMARY

The Role of Arstakh University in the National Liberation Struggle Mher Harutyunyan

The staff of Stepanakert Pedagogical Institute fighting for the independence and freedom of Artsakh at the ideological forefront used different types and means of struggle.

Underground communities and associations were formed in the Institute to join efforts and organize students' activities, to ensure active ideological work.

To defend their homeland more than 400 students and many teachers went on the battlefield to discharge civic duty, 70 of them at the cost of their lives.

Keywords: the Artsakhi movement, high school, Stepanakert pedagogical Institute, Ideological fight, self-defence forces, military science, staff.